

אימתי קוראין את ההלל?*

ראשי פרקים

- א. הלל - זמנו ביום
ב. הלל של ליל פסח - חריג
ג. החיד"א: אין לקבוע הלל על נס ציבור בלילה
1. מדוע לא למד החיד"א עניין זה מגמרא מפורשת
2. טעמים נוספים לעניין זה
ד. החתם סופר: ברכת הגומל בשעת הנס - זמנה גם בלילה
1. הסבר דברי רש"י על פי דברי החתם סופר
2. בירור דעת החתם סופר ביחס לקביעת הלל
3. ביאור יסוד מחלוקת הראשונים בשאלה האם לברך על הלל בליל פסח
ה. מה בין ברכת הגומל של יחיד לברכת הלל של ציבור
כשארע נס לציבור - יש מקום להלל בלילה, אך לא לדורות
ו. הלל של יום - שלא כהלל של לילה - אינו נזקק לקדושת חג
1. הלל של מועדות דוקא ביום - כקורבנות הרגל
2. שירת הלל מצורפת לקרבן תודה שקרב רק ביום
- ז. חידוש: הלל של נס - ב"ליל המקודש לחג"
ח. הקשר בין זמן קריאת המגילה בפורים לאמירת הלל בלילה
1. קריאת המגילה בלילה אינה מוכיחה על אמירת הלל בלילה
2. עיקר קריאת המגילה ביום
3. ראיות מהראשונים לכך
4. דברי האחרונים בעניין זה
5. בתחילה נתקנה חובת קריאת המגילה - ביום בלבד
6. ההשלכות ההלכתיות הנובעות מההבדל בין קריאת המגילה ביום לקריאתה בלילה
7. סיכום
ט. בירור דעת הפוסקים שהשוו בין קריאת המגילה בלילה להלל של ליל פסח
1. יישוב שאלת הפוסקים הללו
2. חמשה טעמים להלל של ליל פסח
י. הקשר בין הדלקת נרות בחנוכה להלל
1. הלל בחנוכה - ביום ולא בלילה
2. סיכום
יא. מסקנה

* נדפס בספר "ענבי פתחיה" (עמ' 140-129).

א. הלל-זמנו ביום

שנינו במסכת מגילה (ב. ב): "כל היום כשר... ולקריאת ההלל" ואמרו בגמרא: דכתיב "ממזרח שמש עד מבואו" (תהלים קיג. ג), רב יוסף אומר "זה היום עשה ד' וגו'".
ואם כי מצינו בירושלמי פסחים (ה. ה), שתחילת קריאתם של פסוקי הלל בלילה היתה: [בשעה] שאמר פרעה "קומו צאו מתוך עמי" (שמות יב. לא), לשעבר הייתם עבדי פרעה מיכן והילך עבדי ה', באותה שעה היו [ישראל] אומרים "הללויה הללו עבדי ד'" (תהלים קיג. א) ולא עבדי פרעה", הנה לדורות "נביאים שביניהן תיקנו להן לישראל שיהיו אומרים [את ההלל] על כל פרק ופרק [על כל רגל ורגל] ועל כל צרה שלא תבא [שיושעו ושיגאלו ממנה], ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן" (פסחים קיז. א). והם תיקנו וקבעו שתהא קריאתו דוקא ביום ולא בלילה, כמפורש במשנה, וטעם הדבר יבואר להלן בעז"ה.

ב. הלל של ליל פסח- חריג

במשנתנו לא מצינו קריאת הלל בליל פסח בסדר התפילה בבית הכנסת, אלא בבית בשעת אכילת קרבן פסח - [פסח ראשון] טעון הלל באכילתו" (פסחים צה. א. ורק בתוספתא סוכה (פ"ג הל' ב') מופיע הלל בליל פסח (מבלי לפרש שהוא קשור באכילת קרבן פסח), ובמסכת סופרים (פ"כ הל' ט') מבואר, שמקום קריאתו של הלל זה הוא **בבית הכנסת**.

ברייתא זו של מסכת סופרים, נזכרת בטור אורח חיים (סי' תעג): "ויש מקומות שנוהגים לקרות ההלל בבית הכנסת בציבור, כדי שלא יצטרכו לברך עליו בשעת ההגדה, ומה טוב ומה נעים ההוא מנהגא, ויש לו סמך במסכת סופרים". ועל פי זה פסק מרן בשו"ע (אורח חיים תפז ד): "בליל ראשון של פסח, גומרים ההלל בציבור בנעימה, בברכה תחילה וסוף". אולם הרמ"א קובע: "וכל זה אין אנו נוהגים כן, כי אין אנו אומרים בלילה בבית הכנסת ההלל כלל".

להלן עוד נתעכב בהרחבה על הלל חריג זה, ועובדא היא שהוא לא שימש בנין אב לכיוצא בו ההלל של מועד, כגון שבועות וסוכות, ולא עוד, אלא שעל פי ההלכה שקבעה שהלל של מועד זמנו ביום ולא בלילה, נהגו כך בדורות מאוחרים יותר גם בהלל של נס. וכשנוספו ימי-הודאה על ישועות ישראל, הנה בפורים נקבע עיקר חיוב קריאת המגילה - שהיא במקום הלל - ביום, וכמו שכתוב (אסתר ט. כח) "והימים האלה נזכרים ונעשים", וכן בחנוכה קבעו חז"ל הלל שלם במשך כל שמונת הימים, ולא הוסיפו קריאת הלל למצות הדלקת הנרות בלילות.

ג. החיד"א: אין לקבוע הלל על נס ציבור בלילה

ואחד גדול מפוסקי הדורות האחרונים, מרן ר' חיים יוסף דוד אזולאי ז"ל, דן כבר בנושא זה, והורה בפירוש שלא לתקן קריאת הלל בלילה. ומבלי להיכנס לבירורים במקורות, הסתמך בעיקר על "מעשה רבי", על העובדא שלא תיקנו חז"ל קריאת הלל בלילות של יום טוב במועדות דאורייתא, ואף לא הלל של נס בלילי חנוכה.

והרי לנו לשון החיד"א ז"ל (בשו"ת חיים שאל חלק ב' סי' י"א): "נראה דאין לתקן לומר הלל בלילה בציבור, דכיון דלא תקון רבנן לומר [הלל בלילה] בימים שגומרים ההלל שהוא מצוה מדברי סופרים... ביום טוב וחנוכה... אם כן אפוא, לא נכון לציבור זה שנעשה להם **נס** לומר **ההלל בלילה**. ואל תשיבני ממנהגנו שאומרים **הלל בליל פסח** אחר ערבית, והוא על פי מסכת סופרים, דהתם יש סוד גדול על דרך האמת, והוא מוכרח לומר הלל הגדול בעת ההיא, כידוע לאשר הריחו בסוד ד' ומגויית האר"י רדה דבש... אבל **בליל יום טוב** אחרים **וליל חנוכה**, לא תקון לומר הלל בלילות, ואם כן מהיכא תיתי **בנס** קהל פרטי שיאמרו הלל בלילה, מאי דלא תיקנו ביום טוב דכל ישראל? ובכולהו מילי צריכים אנו לעשות כמעשה הראשונים... ומעין דוגמא איכא טובא שהיו [הקדמונים] מדקדקים ומשתדלין לעשות על דרך שעשו הראשונים. ועל אחת כמה וכמה אנו יד עניים דאיבעיא לן למעבד כדתקון רבנן, וכי היכי דאשכחן דבימים טובים וחנוכה שקורין ההלל לא תקון למימריה **בלילות**, גם אנו אין לנו לאומרו **בלילה**, וזהו בכללות טעם מספיק שלא לאומרו בלילה".

1. מדוע לא למד החיד"א עניין זה מגמרא מפורשת?

דברי מרן החיד"א ז"ל צריכים תלמוד, מדוע תלה הוראתו שלא לתקן הלל בלילה על הנס, במנהג הראשונים, והרי יכול היה לכאורה להסתמך על גמרא מפורשת בפסחים (צה. ב) שלמדו מקרא ד"השיר יהיה לכם כליל התקדש חג" (ישעיה ל. כט), שאין אומרים הלל על אכילת פסח שני בליל ט"ו באייר, דשאני הלל של ליל פסח שהוא "ליל המקודש לחג", ואילו "לילה שאינו מקודש לחג, אינו טעון הלל". והנה הלל זה הלל של **נס** הוא, [כפי שהוכיח הגאון בעל שאגת אריה בספר "טורי אבן" ד"ה והרי יציאת מצרים **נס** שבחוצה לארץ הוא ואמרין שירה (מגילה יד. א), שהכוונה היא להלל של ליל פסח, עיין שם], והלל זה אמירתו **ביום** אינה מותנית בקדושת חג, כמפורש בערכין (י. ב) לגבי ימי חנוכה, ועם זאת אמירתו **בלילה** תלויה היא ומותנית בקדושת חג, ומבורר אפוא שאין הלל של נס נוהג ב"לילה שאינו מקודש לחג".

ונראה דמשום כך לא הסתמך מרן החיד"א ז"ל על גמרא מפורשת זו, הואיל ולעומתה עומדת סוגיית הגמרא בערכין שם, הסוברת שהלל זה של "ליל התקדש חג" אף על פי שביסודו על הנס הוא בא, על נס יציאת מצרים, הרי לאחר שנקבע בליל החג, הלל של **מועד הוא** [ועל פי זה מיעטו שם ימי ראש חודש מהלל, משום שלא נתקדשו בקדושת חג, דקרא **ליל** התקדש חג אינו מתכוין דוקא **ללילה**, אלא הוא הדין שגם **היום** ממועט אם אין בו קדושת חג]. ולפי סוגיא זו אין לנו מקור למעט לילה שאינו מקודש לחג מהלל של נס.¹

1 ואפשר שהתירוץ השני בפסחים שם - "ואיבעית אימא אפשר ישראל שוחטין את פסחיהם ונותלין את לולביהן ואין אומרים הלל?", אזיל בשיטת הגמרא בערכין דהלל זה של מועד הוא, ולפי זה גם יומא קא ממעט [וכבר עמד על זה הגאון ר' חיים רבינוביץ ז"ל משאוול בספרו "הפלאה שבערכין" - וילנא תרס"ה. עיין שם], חקוקים אנו להנמקה, מאי טעמא קוראים את ההלל ביום שאינו מקודש לחג? וכוונת תירוץ זה היא, שישנן שתי מצוות מיוחדות שנעשות במקדש, תוך שמחה ורוממות הנפש בהודיות והלל לד' - שחיטת פסח ונטילת לולב. ולכן קוראין את ההלל בשעת שחיטת קרבן הפסח, אף על פי שהיום - י"ד בניסן - אינו מקודש בקדושת חג, וכמו שכתב שם בחידושי המאירי: "שלא רצו למעט בשמחת עזרה" (וכיוצא בזה כתבו התוספות בערכין יא. א, ד"ה מנין לביכורים וכו', ולרבי נראה ששיר המשנה על הביכורים אינו עיקר השיר, כי אם לשמחה בעלמא).

ועל כן העדיף החיד"א ז"ל להסתמך על "מעשה רב", שאם למעשה רואים אנו שלא תיקנו בית דין של חשמונאי קריאת הלל בלילי חנוכה, הטעם הוא משום שכל שתיקנו האחרונים כעין הראשונים תיקנו, והשוו המתקנים הלל של נס להלל של מועד, שיהא נוהג רק ביום ולא בלילה (ולהלן יבואר טעם נוסף לקביעה זו).

2. טעמים נוספים לעניין זה

אפשר לשית נוספות² בהסברת דעת החיד"א ז"ל, שלא הזכיר את דברי הגמרא בפסחים (צה. ב), הואיל ועדיין היה מקום לבעל דין לבוא ולחלוק על הוראה זאת, ולהעלות שתי טענות כנגדה: (א) אמנם לילה שאינו מקודש לחג "אינו טעון הלל", היינו שאין שם חובת הלל, אולם הרשות נתונה לקבוע הלל גם בלילה שאינו מקודש לחג; (ב) בגמרא ודאי הכוונה לגבי קריאת הלל גמור **בברכה**, וזה באמת לא ניתן לקבוע בלילה, ברם, הלל בלי ברכה ניתן לקבוע.³ ולכן כאמור העדיף מרן החיד"א ז"ל, להסתמך על "מעשה רב" של רבותינו הקדמונים, היינו על העובדה המעשית שלא תיקנו חז"ל הלל של מועד בלילי יום טוב, וכן לא תיקנו הלל של נס בליל חנוכה, וקבע בצורה פסקנית כי "בכולהו מילי צריכים אנו לעשות כמעשה הראשונים".⁴

ד. החתם סופר: ברכת הגומל בשעת הנס - זמנה גם בלילה

ברם פוסק מובהק בדור שלאחרי החיד"א ז"ל, מרן החתם סופר ז"ל, המתייחס לבעיית הלל של נס בלילה, עומד על הגמרא בפסחים, ובקיצור נמרץ רמז לנו ביאורה והבנתה. הוא מורה הלכה לחכם אחד וקובע, שיפה נהג **שבירך ברכת הגומל בלילה** מיד בעלותו מן הים, אף על פי שברכת

ועיין חידושי מרן הגרי"ד הלוי ז"ל הלכות קרבן פסח [נא, ב] עפ"י רש"י פסחים סד, "דהלל זה של שחיתת הפסח אין זה דין שיר של קרבן. רק זהו דין בפני עצמו דפסח טעון הלל בעשייתו". ועיין מה שכתב הגר"ד הכהן רפפורט ז"ל בספרו "מקדש דוד" חלק ב סי' כ"ה אות ג' ד"ה ובתוספות וכו'.

וכמו כן קוראין את ההלל בשעת נטילת לולב במקדש, ומקרא מלא הוא: "ושמחתם לפני ד' אלוהיכם שבעת ימים" (ויקרא כג, מ), ושנינו בירושלמי (סוכה ג, יא) אית תניי תני **בשמחת לולב** הכתוב מדבר. ועיין מדרש תנחומא סוף פרשת אמור (סי' כב) על הפסוק "ולקחתם לכם וגו'" (ויקרא טו, ז) מה ישראל עושין. נוטלין **לולביהן** וכו' **ומהללים** ומקלטים לפני הקב"ה וכו'.

ועיין מה שכתבו בשם הגרי"ד הלוי סולובייצ'יק שליט"א (זצ"ל), בירחון "מוריה", ירושלים אייר-סיון תשכ"ט - עמ' יא, בהסברת דברי הרמב"ם בפ"ז מהל' לולב הל' י', והיכן מוליך ומביא בשעת קריאת ההלל וכו' - שהמצוה כהלכתה מתקיימת רק כשנוטלין ד' מינים ועושים נענועים בהלל והודאה.

2 להוסיף

3 וראוי להעיר כאן שלדעת הרמב"ם, כשאין תורת קריאת הלל - גם בלי ברכה אין לאומרו. עיין פ"ג מהלכות חנוכה הל' ז' ועיין מרכבת המשנה שם. ועיין ספר זכרון לזכרו של מרן הגרי"א הרצוג ז"ל עמ' 352.

4 וכיוצא בזה לא האריך לבאר בענין ההלל של ליל פסח, שכפי שיבואר להלן אינו יכול לשמש כדוגמא, אף על פי שבספרו ברכי יוסף (אורח חיים סי' תפ"ז ס"ק ז'), הוא מביא דעת מהר"י מיגאש ז"ל (סי' מד), שגם אם קוראין את ההלל בליל פסח **אין מברכין** על הלל זה, וכן יכול היה להעיר כאן כי לדעת הרמ"א שם (תפ"ז, ד) "אין אומרים בבית הכנסת את ההלל כלל".

הגומל של היחיד מקבילה להלל של ציבור, שאינו נוהג אלא **ביום**. וטעמו הוא דכיון שמצינו להלל של **נס**, של יציאת מצרים, שהוא נוהג גם בלילה, בליל פסח שהוא "שעת הנס ממש", משמע שיש מקום לשבח והודיה גם בלילה אם זו "שעת הנס ממש".

והרי לנו דבריו הקצרים של מרן החתם סופר ז"ל בשו"ת אורח חיים (סי' נא): "ובאליה רבא [סק"ג] כתב דבעי לן [ברכת הגומל] מעומד, משום דנקרא הלל... ואם כן צריך נמי להיות **ביום**, דהלל משמע דוקא **ביום**... אלא דצריך יישוב הלל **דליל** פסח?.. וצריך לומר דוקא הלל שקורין בכל יום טוב [הלל של מועד] ויום גאולה [הלל של נס] שתיקנו לומר לכשיגאלו כדאיתא בפסחים (ק"ח. א), בהאי אמרינן ממזרח שמש עד מבואו **ולא בלילה**, כי כך תיקנו, אבל בליל פסח שהיא **שעת הנס ממש**, על זה נאמר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, ועיין היטב לשון רש"י (פסחים צה. ב. ד"ה כליל וכו' עיין שם). אם כן לפי זה מכל שכן וקל וחומר, העולה מן היס וכיוצא בו שהיא **שעת ניסא ממש**, פשיטא שיאמר [ברכת הגומל] **אפילו בלילה**".

1. הסבר דברי רש"י על פי דברי החתם סופר

והנה לשון רש"י (בפסחים שם): "כמו שאתם נוהגים לשורר בליל התקדש חג, ואין לך לילי חג להטעין שירה נשל הלל, חוץ מלילי פסחים, על אכילתו נשל קרבן פסח". ולכאורה דברי החתם סופר קשים להולמם, שהוא מסביר שההלל של **ליל פסח** הוא משום שזו "שעת הנס ממש", ואילו מלשון רש"י נראה שעיקר אמירת ההלל קשורה עם אכילת קרבן פסח? ואכן, לא בכדי צוה עלינו לעיין **היטב** בלשון רש"י ז"ל, וכוונתו היא שלא בא רש"י לתת **טעם** לקריאת הלל באותה שעה, ולומר לנו שהיא באה משום מצות אכילת קרבן פסח הנוהגת בלילה, אלא בא לציין זמנו ומקומו של הלל זה, ש"בליל התקדש חג" משמעו ליל פסח ושהוא מצורף לאכילת קרבן פסח, אבל עיקר טעמו הוא משום שזו "שעת הנס ממש" נולא חשש החתם סופר לקושיא, הרי שם עסקינו ב"ליל המקודש לחג", שכן התשובה ברורה היא, שאמנם בציבור שהשבח שלו הוא הלל, מותנה הדבר ב"ליל המקודש לחג", ואילו ביחיד שהשבח שלו הוא רק **ברכת הגומל**, אין תנאי זה קיים, ולכן רשאי הוא לברך ברכה זו גם בלילה, אם זו "שעת הנס ממש".

ומה שהביא את מרן החתם סופר ז"ל להבנה זו בדברי רש"י, מפני שב"יישוב הלל של ליל פסח", היינו בהסברת עניינו ומהותו של הלל חריג זה, עמדו לפנינו כמה תמיהות. כי הנה צריך להבין, מאי טעמא נקבעה קריאת הלל בליל פסח? אם תאמר, משום קדושת **מועד**, הרי לא מצינו קריאת הלל בלילי יום טוב אחרים? ואם תאמר משום **מצות** אכילת קרבן פסח, הרי בה - במשנה - נקבע שאין קריאת ההלל נוהגת בליל אכילת פסח שני? ואם תאמר משום צירוף שניהם ניום טוב ומצות אכילת קרבן-פסח) הרי בליל סוכות שגם שם ניתן לצרף קדושת יום טוב למצות סוכה, בכל זאת לא מצינו שם קריאת הלל בלילה? (ועיין עוד עמ' 231 הערה 13).

2. בירור דעת החתם סופר ביחס לקביעת הלל

לימדנו החתם סופר:

א) שעיקר ההלל הזה הוא משום **נס** ליל פסח, שהוא "שעת הגאולה ממש", אלא שהוא מותנה בקדושת חג וכן מצורף הוא **למצוה** מסוימת [אכילת קורבן פסח]. והיינו **שְׁאֵלָה** הם **תנאי** קריאתו - זמנו ומקומו - ולא טעם תקנתו.

ב) שאין לומר ששעת הנס כשלעצמה היא הגורמת, שאם כן מדוע הצריכו דוקא "ליל התקדש חג" ליל המקודש לחג? ועל כרחך דוקא כששניהם יחד מצטרפין, הם הגורמים להלל שיבוא.

ג) הוסיף מרן החתם סופר ז"ל וכתב: "שעת הנס **ממש**", לאפוקי ליל חג הסוכות, שאף על פי דתרווייהו איתנהו בו, ליל המקודש לחג וכל עיקר החג קשור בניסי יציאת מצרים (והיה מקום לצרף את ההלל לקיום מצות סוכה), אכן הואיל ואין זו שעת הנס **ממש** - לא קבעו בו הלל (ועיין דברי הגאון ר' יעקב עטלינגר ז"ל ב"ערוך לנר" סוכה לח, א, ד"ה מי שהיה וכו'). ולעומת זה בליל פסח, לא רק פסח מצרים הוא שהיה שעת הנס **ממש**, אלא גם לדורות, נחשב ליל השימורים כשעת הנס ממש, להצריכו הלל.

3. ביאור יסוד מחלוקת הראשונים בשאלה האם לברך על הלל בליל פסח

יפה מבואר הדבר מפי תלמיד בנו של החתם סופר, תלמיד ה"כתב סופר" ז"ל, הגאון ר' משה גרינוולד ז"ל בעל "ערוגות הבושם", בספרו על המשניות (ברוקלין, תשכ"א), בחידושו לפסחים (פ"י מ"ה, ד"ה לפיכך וכו'). הוא מסביר שיטת אותם הראשונים דסבירא להו שמברכין על ההלל של ליל פסח, משום שלדעתם בתורת קריאה אמרינן ליה, דטעמייהו הוא לפי מאי דאמרינן בגמרא (פסחים ק"ז, א), וכשנגאלין - אומרים אותו [את ההלל] על גאולתן. וכיון דתנן (פסחים פ"י מ"ה) בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, והרמב"ם מוסיף (בפרק ז' מהל' חמץ ומצה הל' ד') "כאילו הוא בעצמו יצא **עתה** משעבוד ממצרים", משמע דבכל שנה ושנה צריך לראות את עצמו כאילו עתה יצא, וממילא חיובא רמיא בכל שנה ושנה לומר הלל על גאולה זו. והיינו דקאמר **לפיכך** - לפי שחייב אדם לראות את עצמו כאילו יצא **עתה** - אנחנו חייבים להודות **ולהלל** וכו' [ועיין אוד החיים במדבר כג. כב].

וצריך להעיר כאן, שמתוך שהרמב"ם עצמו סבירא ליה, שאין מברכין על הלל זה, על כרחך מחלק הוא בין ליל פסח מצרים, שהוא שעת הנס **ממש**, לליל פסח דורות שאין זה אלא **כאילו**, ואפשר שזהו טעמו של רב האי גאון, שאין הלל זה בתורת קריאה אלא בתורת **שירה**, ולכן אין מברכין עליו.

ה. מה בין ברכת הגומל של יחיד לברכת הלל של ציבור

ויש מקום לשאול לשיטת החתם סופר - למה מיעטה הגמרא בפסחים ליל פסח שני מקריאת הלל, רק משום שאין זה "ליל המקודש לחג", והרי היתה יכולה למעטו גם משום שאין זו "שעת הנס ממש"? אכן הדברים מיושבים על פי מה שכתב הגאון ר' שלמה קלוגר ז"ל: "בפסח שני כיחד הוי מענין הנס, דשְׁנֵי תשלומין דראשון הוא, ובלאו הכי הרואה מקום הנס וזכר הנס הוי כמו **היום הנס**, ולכך בפסח שני הוי מסברא לומר הלל [בלילה על אכילתו] אף דאינו חג... ולזה בעינן קרא למעט

שלא לומר בו הלל [בלילה כיון שאינו מקודש לחג] (חכמת שלמה. שלחן ערוך אורח חיים תכ"ב. ב ד"ה וקוריו).
ולדברים מחכימים אלו של הגאון ר' שלמה קלוגר ז"ל, העירני בוגר ישיבתנו, מיודעי הרב בן ציון
קריגר שליט"א, ממצוייני בית המדרש בישיבת הכותל יע"א.
והשתא בא מקרא זה ללמדנו, שרק ליל המקודש לחג טעון שירה, וזהו ליל פסח, ט"ו בניסן, מה
שאין כן ליל פסח שני, שהוא ט"ו באייר, אף על פי שדינו **כשעת הנס ממש**, כיון שאינו מקודש לחג
- אינו טעון שירה.

כשאירע נס לציבור - יש מקום להלל בלילה, אך לא לדורות
ולפי האמור, המסקנה מהוראת החתם סופר היא, שאם יקרה נס לציבור בליל המקודש לחג,
כגון בליל שבועות או בליל סוכות וכו', יהיה אז מקום לקרוא הלל "בשעת הנס **ממש**", היינו
בלילה. ברם, אין שום הוכחה כל שהיא, שיש מקום לתקן הלל זה **לדורות**, דומיא דהלל של ליל
פסח, דשאני ליל פסח, שבכל דור כ"שעת הנס ממש" דמי, כמו שכתב הגאון בעל "ערוגות הבושם"
ואילו לגבי נסים אחרים, השיר יכול להיות בליל החג רק לשעתו ולא לדורות.
ואם אמנם למד החתם סופר מתורת הציבור על תורת היחיד, שכיון שמצינו שיש תורת הודאה
של ציבור בקריאת הלל בלילה, גם אם הוא מסוייג בגדרים שלו **מקודש** לחג, שעת הנס **ממש**, הוא
הדין שיש מקום לתורת הודאה של יחיד - והיינו ברכת הגומל - גם בלילה, שהרי לגבי יחיד
שברכתו היא חד פעמית בשעת הנס **ממש**, ודאי שאין סברא להתנות את הדבר בקדושת חג או
בצירוף **למצוה**. וכשם שברכת הגומל יכולה להיות גם בימות החול בכל עת ובכל שעה, ורק משום
הצורך לברך בעשרה נהגו לצרפה לעליה לתורה, כך יכול אדם לברך ברכה זו גם בלילה, אם יש שם
עשרה. אולם אין שום רמז בדברי החתם סופר, לאפשרות של קביעת קריאת הלל של נס של ציבור
בלילה **לדורות**.

ו. הלל של יום - שלא כהלל של לילה - אינו נזקק לקדושת חג

ביסוד הדברים ששנינו על הלל של ימי חנוכה, שכיון שהוא בא על הנס, אינו תלוי כלל בקדושת
היום, צריך להבין שיטת הגמרא בפסחים: מאי שנא הלל של נס **דיום**, שלא נזקק לקדושת חג,
להלל של נס **בלילה** שהזקק לו? ומדוע לא נאמר כי כשם שבהלל של **יום**, המאורע עצמו של הנס
שקרה בו ביום, מספיק לזכות אותו בקריאת ההלל, הוא הדין גם במאורע של נס שקרה **בלילה**?
וכיוצא בזה תמה ושאל הגאון "שאגת אריה" (סי' סט) על שיטת הרמב"ן, שהלל של מועד הוא
מדאורייתא מדין **שמחת המועד**: "אי סלקא דעתך דהלל משום **שמחה** הוא, אם כן כל **לילות** של
יום טוב שחייבין **בשמחה**, נימא הלל נמי?" ומכח תמיהה זו הוא נוטה לשיטת הרמב"ם, שהלל זה
מדרבנן הוא, והם שקבעוהו דוקא בימים ולא בלילות, ואסמכו רבנן קביעתם אקראי דממזרח
שמש עד מבואו וזה היום עשה ד' (מגילה כ. ב.)
ברם גם לדעתו, צריך להבין מה טעמים של חז"ל, וכל שכן מה טעמו של הרמב"ן, שמדאורייתא
הלל נוהג **ביום** ולא **בלילה**?

1. הלל של מועדות דוקא ביום - כקורבנות הרגל

ואמנם עיקר הטעם מבואר מפי הקדמונים, שהלל של מועדות נקבע ביום, הואיל ובו קרבים קרבנות הרגל, כי "עיקר שירה על הקרבנות נתקנה" (רב נטרונאי גאון, ספר האשכול, חלק א, עמ' 143). ומצינו בשבלי הלקט השלם (סי' קנ"ד): "ובתודות ובשיר" (נחמיה יב, כז), תודות - זה הקרבן, שיר - זה הלל, ואין קרבן בלא הלל". ושנינו בירושלמי תענית (ד, ב): "מניין שהשיר קרוי כפרה וכו', "ולכפר על בני ישראל" (במדבר ח, יט) - זה השיר", ושנינו במסכת ערכין (יא, א): "מה כפרה ביום אף שירה ביום". ועל פי זה יפה כתב הר"י מיגאש ז"ל בתשובותיו (סי' נ"ד): "ונראים הדברים דהיינו טעמא שאין מברכין על ההלל אלא ביום... כמו שהיו עושים במקדש, שהיו ישראל קורין את ההלל על קרבנותיהן".

ובסוגיית הגמרא בערכין (י, ב), תמהו מדוע אין קוראין את ההלל בשבתות וכו'? ולא תמהו כלל על שאין קוראין אותו בלילי יום טוב? והיינו שהיה ברור להם, דהואיל וההלל קשור היה לחליל שהיה מכה לפני המזבח, ולקורבנות שהיו קרבים רק ביום - לא היה כלל סלקא דעתך לקורא בלילה.

2. שירת הלל מצורפת לקרבן תודה שקרב רק ביום

ומעתה עולה לנו טעם נוסף לקביעת הלל של נס רק ביום, ולא בגלל מיעוט דקרא או רק משום שהשווהו להלל של מועד - שכן היתה שירת ההלל מצורפת לקרבן התודה שהיה קרב ביום, וגם בזמן שאין בית המקדש קיים, ההלל עצמו במקום קרבן הוא עומד. וכך כתב רבי דניאל הבבלי ז"ל: "רצה יתעלה שיאמרו שירות ותשבחות במאורעות אלו של נס... כמו שנתחייבו בזה הלויים על הקרבן" (תעשה נסים, סי' א), והואיל ואין קרבן תודה קרב בלילה, אף שירת הלל אינה נוהגת בלילה.

ומובן גם הטעם מדוע הלל של נס ביום אינו תלוי כלל בקדושת יום, הואיל וקרבן תודה היה קרב בכל יום ויום, ואדרבה מטעם "לכס ולא לגבוה" (פסחים מז, א) נאסר להקריב שלמי נדרים ונדבות ביום טוב, והיו מביאים זבחי תודה דוקא בימות החול.

והטעם שברכת הגומל של היחיד - המקבילה להלל - נוהגת גם בלילה, כתב מרן החתם סופר ז"ל בתשובה הנ"ל: "ומה שכתב הרא"ש (ברכות פרק הו"א, סי' ג) [שברכת הגומל היא במקום קרבן תודה], אין הכוונה שיהיה זה כאילו הקריב קרבן, באופן שנאמר שצריך [לברך] דוקא ביום, כמו קרבן ביום". ולעניות דעתי נראה להוסיף, דהואיל ושירת היחיד והודאתו על ניסו, היא לא רק בשעת הקרבת הקרבן שהיא ביום, אלא גם בשעת אכילתו שהיא גם בלילה, שהרי שלמי תודה נאכלים ביום ובלילה [ועיין מה שכתב מרן הגאון הנצי"ב ז"ל בהעמק דבר ויקרא ז, יג, ובהרחב דבר שם], על כן ברכתו נוהגת גם בלילה.

ז. חידוש: הלל על הנס - ב"ליל המקודש לחג"

לפי האמור, הואיל ואין קרבן תודה קרב בלילה, אף שירת הלל לא היתה צריכה לנהוג בלילה כלל וכלל. אלא שמדברי קבלה למדנו, מקרא דישיעיהו (ז. כט), שהלל של נס, על מאורע שקרה בלילה (כגון מפלת סנחריב), שירתו היא גם בלילה - "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג". ופירשו חז"ל: "בשעה שאתה עושה לנו נסים בלילה - אנו אומרים לפניך שירה בלילה" (בדאשית רבה ו. ב; ועיין שמות רבה יח. ה, ואמריו את ההלל). והשתא שחידוש הוא - "אין לך בו אלא חידושו" (שבועות כה. ב)? ונראה שדייקו חז"ל בפסחים (צה. ב), בלישנא דקרא, שאילו נאמר בו רק "כליל חג", אפשר היה לומר שיש בזה רק ציון דוגמא ולא הוראה מפרשת. ברם, הואיל ונאמר והודגש "כליל התקדש חג", הרי זה בא ללמדנו שבקדושת הלילה תליא מילתא, שאין הלל זה נאמר אלא "בליל המקודש לחג" (כגון ליל פסח).⁵

וכך כתב ב"שפת אמת" (בחידושו פסחים צה. ב): "ונראה לי משום דבלילה אין אומרים הלל כדאיתא במגילה (כ. ב), רק בפסח משום דכתיב השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, אם כן אין יכולים לרבות [ממקרא זה] רק ליל המקודש לחג". והוסיף לבאר שם ב"שפת אמת", דאלמלא קרא זה שבא לרבות אמירת הלל בלילה, הרי קיום המצוה של אכילת קרבן פסח כשלעצמה - "ישראל אוכלין את פסחיהם" - לא היתה מספקת לנו לקריאת הלל, משום דבלילה אין זמן אמירת הלל. ונראה שזוהי כוונת התוספות (פסחים קיח. א, ד"ה מאי וכו'): "אי נמי דאפילו במקום שנהגו [לברך על ההלל אחריו], הוה אמינא דוקא בימים, אבל בלילה אין צריך לברך, קא משמע לך" - ומאי טעמא הוה אמינא הכי? על כרחך מפני שקריאת הלל עיקרה ביום ולא בלילה, וקא משמע לך ששנתנה בזה ליל פסח מכל הלילות של המועדים.

ולכן כשקרה נס בלילות חנוכה, ובית דין של חשמונאי קבעו שמונת ימי חנוכה ב"הלל והודאה", הרי אף על גב שעיקר ההלל הוא על נס פך השמן [כמבואר בתוספות (תענית כח. ב, ד"ה ויום טוב וכו')]: "דחנוכה דינא הוא לגמור הלל, דכל השמונה ימים היה הנס (של פך השמן) מתגדל והיה כל חד וחד (מימי חנוכה) יום טוב", נקבעה קריאת ההלל ביום ולא בלילה, הואיל וליילות חנוכה אין בהם קדושת חג. ואף על

⁵ ונראה שמהאי טעמא החקק הלל זה של לילה לקדושת חג, דהואיל ואין קרבנות תודה קרבים בלילה, ואין בהלל זה גדר של שירה על הקרבן, טעון הלל זה קשר לזמן מקודש, ל"ליל המקודש לחג".

ויש להביא דוגמא להסברה זו מברכת שהחיינו, שלפי דעת המהרש"ל והמהר"ם בסוכה (מו, א), אין מברכין ברכת-זמן אלא כשהיא מצורפת למצות היום, ועם זאת אמרו בגמרא (עירובין מ, ב) שברכת זמן [של יום טוב] אומרה אפילו בשוק, וולאו דוקא בשעת קידוש היום, וביאר מרן הגאון הנצי"ב ז"ל, דהיינו טעמא מפני שאיסור המלאכה מבטא את קדושת היום, וממילא הברכה מצורפת למצות היום (העמק שאלה, סי' כו, אות י'). וכן כתב הגר"ש הכהן ז"ל מווילנא, דימים שאין להם קדושה ומותרים בעשיית מלאכה, לא שייך לברך זמן על עצם היום, רק בעת שמקיים מצוות היום (שדי-חמד, מעי' חנוכה סי' ט, אות ג'). אבל בשעה שקיים איסור מלאכה והיינו שקיימת קדושת זמן, אז שייך לברך שהחיינו גם על עצם היום.

ולפי זה הלל של יום, שביסודו בזמן שבית המקדש היה קיים, היה מצורף לקרבן תודה שהיה קרב בכל יום (ובזמן הזה במקום קרבן הוא עומד) - אינו זקוק לקדושת יום מיוחדת. ואילו הלל של לילה, שאין בו זיקת קרבן, זקוק הוא לקדושת חג שיהיה מצורף אליה. אלא שחמור הלל של נס מברכת שהחיינו, שברכה זו מספיק לה צירוף מצוה, ואילו הלל של נס בלילה אין צירוף מצוה מספיק לו, אלא טעון הוא קדושת חג, דהיינו, קדושת זמן (ולכן לא תיקנו חז"ל הלל בלילות חנוכה, אף על פי ש'יכלו לצרפו למצות הדלקת הנרות).

פי שהיה מקום לצרף את ההלל **למצות** הנרות, הנה כאמור, לא תיקנו זאת חז"ל, מפני שהלכו בעקבות דברי הקבלה, שאין לקבוע הלל בלילה שאינו **מקודש** לחג.

ח. הקשר בין זמן קריאת המגילה בפורים לאמירת הלל בלילה

1. קריאת המגילה בלילה אינה מוכיחה על אמירת הלל בלילה

ועל פסק ההלכה של מרן החיד"א ז"ל, שלא לקרוא הלל בלילה על נס שאירע לציבור, היה מי שהשיג מקריאת המגילה בלילה. שהרי שנינו שקריאת המגילה היא במקום הלל (לדעת רב נחמן, ופסק הרמב"ם כמונו בפ"ג מהל' מגילה וחטוכה ה-ו), שמע מינה שהלל של נס שונה הוא מהלל של מועד, ויש לאומרו גם בלילה.

ודברי השגה אלו, שלכל היותר יכלו לשמש הוכחה, שיש מקום לקביעת תחליף של הלל בלילה ולא להלל עצמו, נדחו מעיקרם על ידי החיד"א ז"ל, ואף תמה על מי שאמרם. וכך מובא בשו"ת **יוסף אומץ** (סי' סח): "ושמעתי כי חכם אחד השיג עלי, דהרי אמרו (מגילה ז. א) דאין קורין הלל בפורים דקריאתה זו הללא, והרי קורין מגילה בלילה, עד כאן דבריו. ואני תמיה על החכם שהקשה זה, והדבר פשוט דתקון רבנן קריאת מגילה בלילה וביום, וילפי לה מקרא כמו שאמרו פרק קמא דמגילה (ד. א), **ודוקא מגילה, שהוא סיפור הנס הפרטי, ויש להם טעם בנגלה, ובנסתר** על דרך הסוד, נשגב מאוד, בקריאת המגילה. וכוונת הש"ס כי בזה יצאו ידי חובת קריאת ההלל. אף דאם היו מתקנין לקרוא הלל בפורים, לא היו מתקנים אלא ביום, והעד, חנוכה וימים טובים, שלא תיקנו בלילות לקרוא ההלל זולתי בליל פסח, ועל דרך האמת יש טעם גדול (לקריאת ההלל בליל פסח), ומה ענין לקריאת המגילה בלילה? ואלו דברים פשוטים ואין להאריך", עד כאן לשונו. והרי לנו דברים ברורים מפי פוסק מובהק שאילו קבעו חכמים קריאת הלל בפורים, לא היו קובעין קריאתו אלא ביום ולא בלילה, כמו ביום טוב ובחנוכה, דלא שאני לך בזה בין הלל של יום טוב להלל של נס.

2. עיקר קריאת המגילה ביום

ברם, ראוי ללבן יותר נושא זה של קריאת מגילה בלילה, וככל שנעיין יותר במקורות יתברר לנו שמשם ראייה לסתור. כי הנה חיוב קריאת מגילה בלילה, לא נזכר במשנה או בברייתא, אלא במימרא של אמורא, של רבי יהושע בן לוי. וכך שנינו במגילה (ד. א): אמר רבי יהושע בן לוי: חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום. [פירש רש"י: "זכר לנס שהיו זועקין בימי צרתן יום ולילה"], שנאמר [ב"מזמור למנצח על אילת השחר, הוא שנאמר על אסתר" - רש"י] "אלהי אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה ליי" (תהלים כב, ג). [וכתבו שם התוס' ד"ה חייב: "והעיקר הוי ביממא, כיון שהזכירו הכתוב תחילה"].

3. ראיות מהראשונים לכך

כתב שם בחידושי הרשב"א (נויארק תשס"ז): "ותימה לי, דהא כתיב (אסתר ט, כח), **והימים האלה** נזכרים ונעשים, ועשיה דסעודה אינה אלא ביום (ותהיה איפוא גם חובת זכירה רק ביום)? ויש לומר דמכל מקום הכתוב ריבה לה זכירה, מדכתיב **ולילה** ולא דומיה ל"י, ולפי זה אין קריאת המגילה בלילה אלא ריבוי ותוספת על העיקר שהוא ביום. והמשיך המהרש"א ז"ל בחידושי אגדות שם והסביר: "אלקי אקרא **יומם** - דהיינו שאקרא את המגילה **ביום** לבד, שהוא במקום הלל... **שהיום** עיקר לקרוא הלל ולסעודת פורים".

וכן כתב הרא"ש בשם רבינו תם: "**דעיקר קריאתה הוי ביום יותר מבלילה**... ותנן לקמן (מגילה כ, ב) כל היום כשר לקרות את המגילה קתני, וכל הלילה כשר לקריאת המגילה לא קתני, לפי שאינה עיקר קריאה בלילה".

ובר"ן מסכת מגילה (א, א בדפי הרי"ף): "אלא שהכפרים מקדימים ליום הכניסה: "הקלו עליהם להיות קורין שם מגילה... ומגילה דליליא אפשר שלא קראו אותה בני כפרים, דמגילה דיום עיקר".⁶

ובחידושי המשיך הרי"ן וכתב: "ומנהגנו לברך מנ"ח⁷ בין ביום בין בלילה, דכיון דעיקר חובת קריאתה ביום, דכתיב **והימים האלה נזכרים ונעשים**, מברכין זמן ביום ולא נפטר לו בזמן דלילה, דכל תדא ותדא מצוה באפי-נפשה היא" (חידושי מגילה לדבינו נסים כא, ב).⁸

ובחידושי המאירי למגילה שם (ד, א): "חייב אדם לקרות את המגילה בלילה... אלא שמכל מקום עיקר הקריאה היא אותה של יום, ומתוך כך אנו נוהגים לברך עליה שהחיינו אף בקריאה של יום ואין אנו פוטרים עצמנו בשל לילה כשאר יום טוב". וכיוצא בזה חזר וכתב המאירי להלן (בדף כ, ב): "והרבה דברים מצותן ביום או בלילה, שלא נשנו כאן... ומגילה כבר ביארנו שעיקר קריאתה ביום".

6 ועיין מה שכתב בזה מרן הגר"א קוק זצ"ל בספרו "מצות ראייה" - ירושלים תשל"ג, אורח חיים סימן תרפ"ח אות ו.

7 על מקרא מגילה, שעשה נסים, שהחיינו.

8 הרמב"ם פוסק (בפרק א מהלכות מגילה הלכה ג), כי "ביום אינו חוזר ומברך שהחיינו", וטעמו הוא לא מפני שעיקר הקריאה בלילה הוא, אלא כמו שכתב שם הרמב"ם משנה: "שכיון שבירך בלילה אינו חוזר ומברך ביום", שהרי המשיך הרמב"ם משנה וכתב שם: "אבל יש מן המפרשים שכתבו שעיקר הקריאה היא ביום, ואף על פי שבירך זמן בלילה חוזר ומברכו ביום". היינו שנחלקו בזה, שלדעתם טעם זה שעיקר קריאה היא ביום, מכריע לחזור ולברך. ואילו לרמב"ם אין הטעם הזה מכריע, ולא שהוא חולק על הטעם עצמו. והפולגתא היא אם תוספת חיוב גדרת חידוש ברכת זמן, או שכיון שכבר בירך בלילה, שוב אינו חוזר ומברך. וכן כתב ב"דברי ירמיה" להגר"י לעזר ז"ל (מונקאטש, תרל"ה), בבאורו לרמב"ם שם: "דגם לדבינו עיקר מצותה ביום, ואפילו הכי סבירא ליה דברכה בלילה - מתחילת החיוב - פוטרת (קריאה) של יום" (ועיין מגן אברהם תרפ"א, דאף על גב דקריאת שמע עד הצות, במגילה דעיקר מצותה ביום לא גזרו). ועוד שם: "ולדעת רבינו (הרמב"ם) אף צביון עיקר המצוה, אפילו הכי יוצא בברכת שהחיינו בלילה, משום דעם כל זה הוי מצוה אחת, ועיין בס"י תרפ"ח ו".

וכך מפורש בבאורי הגר"א סי' תרצב ס"ק ב': "אף על גב דעיקר זמנה ביום כמו שכתבנו שם, מכל מקום כיון שבירך בלילה יצא (לדעת הרמב"ם), דלא גרע מאם בירך (שהחיינו) אסוכה ולולב בשעת עשיה" (נשוב אינו צריך לברך בשעת קיום המצוה). והרי לנו שגם הגר"א הבין שדעת הרמב"ם היא שמצות מגילה עיקרה הוא ביום.

מאורות נריה

ומפורש אפוא בכל הראשונים שעיקר חיוב קריאת המגילה הוא ביום, וטעם הדבר ונימוקו הוסבר מפי האחרונים על דרך המהרש"א הנ"ל: "כיון שקריאת המגילה במקום הלל היא, והלל אינו נוהג אלא ביום" (הגאון ר' מאיר שמחה ז"ל באור שמשו"א מגילה הל' ז, והגאון ר' רפאל שפירא ז"ל בתורת רפאל סי' קכ"א).

4. דברי האחרונים בעניין זה

שלושה מגדולי האחרונים, מבחינים בפירוש בין קריאת המגילה בלילה לחובת קריאתה ביום: ה"נודע ביהודה" (בשו"ת, מהדורה קמא, אורח חיים סימן מא), שכתב: נראה לעניות דעתי דקריאת הלילה לאו מצות עשה דדברי הקבלה [היא], רק קריאת היום, דבמגילה ימים נזכרים ונעשים כתיב ולא לילות... ומה שאמרו חייב לקרות בלילה, היינו מצוה דרבנן, אבל לא נרמז במגילת אסתר". וכך כתב ה"פני-יהושע" בחידושו למסכת מגילה (ד, א, ד"ה חייב אדם): "ולעניות דעתי נראה דודאי עיקר חיוב קריאתה, שתיקנו לקרות כדינה, היינו ביום דוקא, דאז היה זמן הנס, שנקלה על נפשם, מה שאין כן לילה לאו שעת מלחמה... והיינו דתנן נמי לקמן (כ, א) אין קורין את המגילה אלא משעת הנץ החמה, ואוקמינן לה (שם בגמרא) אדיממא, לפי שהוא עיקר חיוב לכל אדם, מה שאין כן בלילה אינו אלא מצוה בעלמא ולא חיובא, ואפילו הכי תיקנו שיברך כמו בכל מצוה דרבנן".

והגאון "שאגת אריה" גם הוא כתב כך ב"טורי אבן" (מגילה ד, א בד"ה כגון וכו'): "נראה לי שהאי קריאה זלילה אינה אלא מדרבנן, ואינה עיקר חיוב... והני קראי דמייתי להו (רבי יהושע בן לוי) בשמעתין לקריאת המגילה בלילה, אינם אלא אסמכתא בעלמא"⁹.

5. בתחילה נתקנה חובת קריאת המגילה - ביום בלבד

וכאן המקום אתנו להביא דעת שני גדולים, שמתחילתה נקבעה קריאת המגילה רק ביום: הגאון רש"א תוספאה ז"ל, ב"מנחת ביכורים" (לתוספתא מגילה ב, ב), על הך דקראה בלילה לא יצא ידי חובתו: "דמגילה של לילה, נתקן אחר כך". והגאון ר' שלמה הכהן ז"ל מוילנא, בספרו "בנין שלמה" (סי' נח): "בזמן המשנה קראו את המגילה רק ביום"¹⁰.

9 והנה מרן ה"חת"ס בתשובה (אורח חיים, סי' קצ"ה) הבין מקוצר אמריו של הטורי אבן שטעם תקנת כנסת הגדולה שתהא הקריאה עיקרה ביום הוא משום "דומיא דמצוות עשה של תורה הנוהגים בכל יום טוב, כגון שופר ולולב שאינם בלילה, הוא הדין הך קום ועשה דמגילה", ועל כך הוא מגיב: "ותמהתי ממצה ומרור ופסח שעיקר מצותן רק בלילה, ומטובה שנוהגת ביום ובלילה, ועיקרה בלילה הראשונה?" ברם, לפי הסברתו של ה"פני-יהושע" לא קשה מידי, שטעם הדבר הוא שעיקר נס ההצלה היה ביום, ואילו בליל פסח היתה הגאולה בלילה. ולמדו חז"ל מהלל של ליל פסח רק את עיקר ההלכה, דהיינו שעל מאורע של נס אומרים שירה (הלל או מגילה וכו'), אכן שעת השירה תלויה היא בשעת הנס. ואפשר גם להוסיף על פי טעמו של החיד"א ז"ל, דכל שתיקנו חכמים - כעין הקדמונים תיקנו, וקבעו הלל על הנס ביום, כדרך שנקבע הלל של מועד ביום.

10 ועיין מה שזן בזה מרן הגאון רבי צבי פסח פרנק ז"ל בשו"ת הר צבי אורח חיים ח"ב סי' ק"כ.

ודעה זו מסתייעת, מאותה ששנינו בסוף מסכת סופרים (כא, ח): "מקום שנהגו לקרות את המגילה שני ימים קורין, **לילה** ויום קורין". ומשמע שלפי המנהג הראשון לא קראו כלל בלילה, וכך הבין גם ב"נחלת יעקב" שם. ולא שמענו כלל שיש מי שסובר כי עד שהוסיפו רבנן פרסומי ניסא של תוספת קריאת המגילה גם בלילה, היתה נוהגת קריאת הלל בליל פורים.

6. ההשלכות ההלכתיות הנובעות מההבדל בין קריאת המגילה ביום לקריאתה בלילה לפי כל האמור נראה:

א) שגם המאירי האומר שבמקום שאין מגילה יש לקרוא **הלל**, לא התכוון לחדש זאת אלא ביחס לקריאת מגילה של **יום**, שבמקומה ניתן לקרוא את ההלל, אבל קריאת המגילה של לילה - דבר אין לה עם הלל. ומי שאין לו **מגילה בלילה** - אף לשיטת המאירי אינו יכול לקרוא הלל במקומה.

והחילוק הוא ברור בדעת **המאירי**, שרק ביום כיון שמעיקר הדין היה צריך לומר בו הלל, הרי גם אם נתקנה קריאת מגילה במקומו, הנה כשאין מגילה, סובר המאירי שחזר הדין לכמות שהיה. לא כן בלילה, שמעיקר הדין אין בו תורת הלל כלל, הרי גם אם נוספה ונתקנה בו קריאת מגילה לזכר הנס, כדעת רבי יהושע בן לוי, כיון שלא במקום הלל תוקנה, שוב כשאין מגילה לא שייך לומר שיקראו הלל במקומה, כיון שהלל מצוותו ביום ולא בלילה (ובזה ניתן ליישב קושיית הגאון מהר"י אסאד ז"ל על המאירי - הובאה בשו"ת חתם סופר אורח חיים סי' קצ"ב - מהא דרבי מאיר כתב מגילה מלבו, ומאי טעמא לא יצא ידי חובתו בקריאת הלל במקום מגילה! שאפשר לומר שרבי מאיר רצה לקרוא את המגילה גם **בלילה** - וכמו שכתב החתם סופר עצמו להלן שם סי' קצ"ה - שבמקומה גם לדעת המאירי, לא יכול היה לקרוא את ההלל).

ולכן אין זכר בדברי רבי יהושע בן לוי לאסמכתא כלשהי על הלל, אלא מקורו הוא בפסוק מיוחד שיש לו זיקה ישירה לפורים, והוא במזמור "למנצח על אילת השחר" שנאמר על אסתר - "**ולילה** ולא דומיה ליה". והיינו שחכמי הדורות קבעו אחר כך להוסיף קריאה **דרבנן** בלילה, לקריאה **מדברי קבלה** שנקבעה על ידי חכמים ונביאים גם יחד **ביום**.

ב) מתוך הבחנה זו, הסיק הגאון ר' חנוך אייגש ז"ל מסקנא להלכה וכתב: "אפילו לדעת בעל הלכות גדולות (שאינו נשים מוציאות אנשים בקריאת המגילה), אין זה אלא בקריאת **היום** (משום שקריאתה היינו הלילה, ונשים פטורות מהלל), אבל בקריאת המגילה **בלילה**, שאז אין חיוב קריאת **הלל** [שחיוב הלל אינו אלא **ביום**], וקריאת המגילה בלילה אינה אלא משום פרסומי ניסא, בזה נשים מוציאות אנשים, שחיובן אז שוה" (מרחשת, חלק א, סי' כב אות ח, ובעיקר החילוק הקדימו הגאון חסד לאברהם בשו"ת אורח חיים סי' פא, דנשים חייבות מטעם שאף הן היו באותו הנס וכו', וליתנייהו בכלל חיוב **שירה**).

ג) כתב הגר"א פומרנצ'יק ז"ל בעמק ברכה (עמ' חא): "וכן נראה דרב אסי דאמר (מגילה ה, א) מגילה בזמנה אין קוראין אותה אלא בעשרה... ואם אין עשרה פטור מקריאתה, זה דוקא **בלילה**,

"דחובת הלל ליכא בלילה", אבל ביום אפילו ביחידות חייב בקריאתה משום "הלל" (והקדימו בחידוש זה הגאון ר' מאיר שמחה ז"ל, באור שמח פ"א מהל' מגילה ה' ז) ¹¹.

7. סיכום

וברור איפוא שאין שום בסיס לקריאת הלל בלילה, מקריאת המגילה בליל פורים, שהיא כאמור תוספת חיוב מדרבנן, ולא במקום הלל היא עומדת.

ט. בירור דעת הפוסקים שהשוו בין קריאת המגילה בלילה להלל של ליל פסח

אמנם מצאנו לאחד מיוחד מהמפרשים, המעיר על הקשר שבין קריאת המגילה בלילה לאמירת הלל בליל פסח - ולא כמקור אלא כדוגמא - והוא המהרש"א בחידושי אגדות (מגילה יד, א. ד"ה קרייתא וכו'): "ולפי זה מהאי קל וחומר יש ללמוד למקרא מגילה בין בלילה ובין ביום, כמו שקורין הלל בפסח בלילה וביום, ולעיל (ז, א) דריש לי מקראי עיין שם". (ואפשר שרמז לקושי שבדבר, שאם יש לנו לימוד ישיר מההלל של פסח, למה לנו הדרשות מהמקראות? וכן קשה היה לו על מה שכתב המהרש"א גופו בחידושי אגדות לעיל בדף ד, א, ד"ה חייב: "שהיום עיקר לקרוא הלל", ולפי ההשוואה להלל של פסח צריך להיות דינם שווה?) וכן העיר מרן החתם סופר ז"ל, לאחר שהוא מביא דעת ה"טורי אבן" שעיקר התקנה של קריאת המגילה לא היה אלא ביום, דעת הטורי אבן שעיקר הקל וחומר (של ומה מעבדות לחרות אומרים שירה וכו') הוא מהלל של ליל פסח: "אם כן פשיטא דהוה להו לתקן למיקרי מגילה בליליא, כמו הלל זליל יום טוב ראשון דפסח?" (שו"ת, אורח חיים סי' קצה).

גם הגאון "ישועות יעקב" (באורח חיים סי' תרצ"א) שואל: "כיון דמדמי לה לנס יציאת מצרים לענין אמירת הלל, אלא דיוצאין בקריאת המגילה, וכיון דבפסח חייב לומר הלל גם בלילה, אם כן

11 ועיין מה שכתב הגאון מוהרי"י קנייבסקי שליט"א (צ"ל) בספרו "קהלות יעקב" חלק ה סי' ג, שהקשה על חידוש זה מתוספות סוכה לח, א, ד"ה מי וכו', שנשים חייבות בהלל של ליל פסח הואיל שאף הן היו באותו הנס (ורק מהלל של מועדות פטורות הן). והרי צד ההלל שבמגילה, צד הלל של נס הוא? וכן הוסיף להקשות שדברי התוספות צריכים עיון, גם מצד הלל של חנוכה שעניינו על הנס, ולא מצינו שנשים חייבות בו? וכבר זן הגאון ר' רפאל שפירא ז"ל בספרו תורת רפאל (סי' ע"ה), בהלל של חנוכה, שמהגמרא והרמב"ם נראה שנשים פטורות ממנו, והרי הלל של נס הוא? (והקדימם הגאון ר' שלמה הכהן ז"ל מוילנא. ובדבריו שנדפסו בשד"י חמד מערכת חנוכה (אסיפת דינים סי' ט', אות ב'), תמה ושאל: "דהלא ודאי כמו דאמרינן דנשים חייבות בנר חנוכה, משום שאף הן היו באותו הנס, הכי נמי נצריכות להיות חייבות בהלל דחנוכה מהאי טעמא"?).

והגרי"י קנייבסקי ז"ל העלה בדעתו לחלק בין הלל של פרטומי ניסא שבו נשים חייבות, לבין הלל של שירה על הנס שממנו נשים פטורות, ולדעתו הלל של חנוכה הוא הלל של שירה על הנס, ואילו הלל של ליל פסח הוא מדין פרטומי ניסא.

ונראה לחזק את החילוק, על פי הבחנתו של מרן הגרי"ז הלוי ז"ל מבריסק, בין צד השבת שבהלל לצד ההודאה שבו (עיין מאמר הלל על הנס ב"עמק ברכה"), והיינו זיהודאה על הנס מוטלת על כל שהיו באותו הנס, ועל כן גם נשים חייבות בה, ואילו שבת זוהי חובה כוללת יותר, ואין מקום להטיל חובה זו על נשים מדרבנן, כדרך שלא נתחייבו מדאורייתא בחיובי עשה התלויים בזמן.

ובדרך אחרת מיושבים הדברים על פי מה שחילק שם הגר"א פומרנצ'יק ז"ל, דלא דמי הלל דליל פסח להלל של חנוכה, שהלל של חנוכה הוא על הנס שאירע לאבותינו ואילו ההלל של ליל פסח הוא על נס שאירע לנו, שהרי חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים. ולפי זה לא נאמרו דברי התוספות בסוכה אלא בהלל של ליל פסח.

מהראוי לקרוא המגילה גם בלילה במקום אמירת הלל, ומה יליף לה מהך דאקרא יומם וכו' ולילה ולא דומיה לי?"

ולכאורה צריך עיון, שלא חילקו המהרש"א, החתם סופר והישועות יעקב, שלא היה מקום כלל ללמוד חיוב קריאת מגילה בלילה מהלל של ליל פסח, משום טעמא של הגמרא בפסחים (צה. ב) שרק ליל המקודש לחג טעון שירה, ואילו ליל פורים הלא אינו מקודש לחג? ונראה שהבינו בפשטות שרק הלל גופו לא שייך לקובעו בלילה מהאי טעמא, אבל תחליף להלל כמו מגילה בפורים, אף על פי שבמקום הלל היא עומדת, כיון שאין זאת שירת הלל עצמה, שפיר שייך היה לכאורה ללמוד מהלל של פסח, ולקבוע על פי זה קריאת המגילה גם בלילה.

1. יישוב שאלת הפוסקים הללו

א) ביישוב הדבר מאריך הגאון "ישועות יעקב", ומחלק שני חילוקים בין נס פסח לנס פורים ושאין ללמוד מהלל של ליל פסח על קריאת מגילה בלילה, וגם הוא מסיק שרק קריאת המגילה של **יום** היא במקום **הלל**, ואילו קריאת הלילה אין לה זיקה להלל.

ב) אכן, גם לולא החילוקים - של ה"פני יהושע" בין זמן הנסים ושל ה"ישועות יעקב" בין מהות הנסים - נראה שאין ללמוד מהלל של ליל פסח בבית הכנסת, ואין הוא יכול לשמש כלל כבנין אב למאורעות אחרים, ואף גם לא תחליף של הלל.

עלינו לבחון את טיב ההלל של ליל פסח, ואז יתברר לנו בבהירות, מדוע לא הסמיק רבי יהושע בן לוי תוספת התקנה של קריאת המגילה בליל פורים לקריאת הלל זה, וכן למקור של דברי הקבלה "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג", ולא רמו לנו כלל שהמגילה היא גם בלילה תחליף להלל.

2. חמשה טעמים להלל של ליל פסח

חמשה טעמים נאמרו בהלל של ליל פסח בבית הכנסת, ואין אף אחד מהטעמים יכול לשמש כבסיס להלל של נס או לתחליפו, בלילה של **חול**, ולקבוע אותו **בברכה**.

א. זהו הלל מיוחד של **שירה**, ואין מברכין עליו (רב האי גאון וכו').

ב. זהו חלק מהגדה של פסח - על אכילת הפסח או המצה - והקדימוהו וקבעוהו בבית הכנסת (המאירי, הגר"א).

ג. זהו זכר להלל של שחיטת הפסח (המאירי, רמ"ע מפאנו).

ד. מקורו על פי הנסתר (החיד"א).

ה. זהו הלל של שעת הנס ממש בליל המקודש לחג ("חתם סופר", "ערוך לנר").

מקורו של הלל זה, הוא באותה ששינו במסכת סופרים, (כ. ט): "שמונה עשרה ימים ולילה אחד יחיד גומר בהן את ההלל... מצוה מן המובחר לקרות הלל בשני לילות של גלויות (גירסת הגר"א: בבית הכנסת. וכך הגירסה גם בחידושי הרמב"ן), **ולברך** עליהן ולאומרן בנעימה. ברייתא זו הובאה בטור (אודח

חיים סימן תעג), כמקור לאמירת הלל בבית הכנסת בליל פסח, אולם הוא עצמו מביא שם שיטת הגאונים¹² הקובעת שאין לברך על הלל זה.

הטעם הראשון: הוסברו הדברים מפי רב האי גאון: "משום שאין אנו אומרים אותו בתורת קוראים אלא בתורת אומר שירה... ולפיכך אם בא אדם לברך משתקין אותו" (ועיין מה שכתב מהר"ל מפראג ז"ל בטעמו של רב האי גאון, בגבורות ד' פרק סב, ד"ה והלל זה).

והרי לפנינו גם לשון הר"י מיגש בתשובותיו (סי' מז): "למה אין מברכין בלילי הפסח על ההלל?... ונראין הדברים דהיינו טעמא שאין מברכין על ההלל אלא ביום... כמו שהיו עושים במקדש שהיו ישראל קורין את ההלל על קרבנותיהן, אבל בלילי פסחים קריאת ההלל לאו מצוה היא... אלא כעין שמחת בעלים היא ונתנית שבת והודאה לפני המקום ואין מקום לברכה". ולמדנו שאם זהו אפיו של ההלל אין מקום לברכה.

והנה בתלמוד בבלי (ערכיו י, א) מובאת הברייתא הזאת על שמונה עשר הימים שגומרים בהם את ההלל, אולם לא נזכר שם הלילה האחד. וגם הרמב"ם השמיט את הלילה האחד וכתב רק "ושמנה עשר יום בשנה מצוה לגמור בה את ההלל" (פרק ג מחנוכה, הלכה ו). וכתב בחירושי מרן הגרי"ז הלוי (מברסק) ז"ל: "ולא חשיב בהדיחה הלל של ליל פסח, ומשמע דשיטתו בשיטת רב האי גאון, דההוא מילתא אחרייתא היא. וכן בפרק ח' מהלכות חמץ ומצה (עיי' בהלכה ה' שם ובנוסח ההגדה) פסק הרמב"ם שאין מברכין על ההלל של לילי פסחים, דהיינו כדעת רב האי גאון הנ"ל. וברור אפוא שאין מקום ללמוד משם על קריאת מגילה בלילה בברכה.

הטעם השני - זוהי דעת הרמב"ן בחידושו (פסחים קיז, ב), שהלל זה עיקרו על עשיית המצוה, והיינו אכילת קרבן פסח "שעיקר... קריאתו של הלל באכילת פסחים", וכן "שאיין לך הלל חובה כאכילת פסחים שהוא שעת גאולה"¹³, אלא שהקדימוהו וקבעוהו בבית הכנסת. ומפרש הגר"א ז"ל (בביאוריו לאורח חיים סוף סי' תפז), על פי התוספתא בסוף פסחים (י, ה): "בני העיר שאין להם מי שיקרא

12 לכאורה הגאונים שם, שהם רב האי, רב צמח ורב עמרם, כתבו שיש לברך, וצריך עיון - המע'.

13 ומלשון הרמב"ן שהוסיף את המלים "שהיא שעת גאולה" סיוע להבנת מרן החת"ס ז"ל (בשו"ת אורח חיים סי' נא-הובא לעיל עמ' 220) בדברי רש"י בפסחים צה, ב, ששעת גאולה היא שקבעה את קריאת ההלל, אלא שהקריאה מצורפת לאכילת קרבן הפסח.

ולעומת זה מצאנו שכתב הגאון ר' יחיאל הליר ז"ל, בעל "עמודי אור" בפירושו להגדה של פסח "אור ישרים" (עמ' 9), שבקרבן פסח חשובה אכילת אדם כאכילת מזבח, שהכפרה תלויה בו, עיין שם. ולפי זה ניתן לומר שההלל של ליל פסח הרי הוא כשירה על הקרבנות. והיינו דשנינו בפסחים פה, ב, כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא. וביחודו של הלל זה, דן הגר"י הוטנר ז"ל ב"קונטרס פסח תשי"א" סי' ו', ונוסף על הנימוק של "חידוש הנס שאירע בליל פסח ומתייחס אל הלילה דוקא", הוא מציין "שיש בו גם כן תיזוך קרבן דאכילת פסחים, וחידוש זה מוחלק משאר ימי חג הפסח, ומצריך בו הלל באפי נפשיה", וכמו הדין ד"חלוקים בקרבנותיהם" (ערכיו י, ב) של ימי חג הסוכות. ולכאורה דבריו תמוהים, שהרי קרבן הפסח בערב פסח הוא קרבן, וחידוש הקרבן שבו מתייחס אפוא ליום י"ד בניסן? אכן לפי דברי הגאון בעל "עמודי אור", הדברים מאירים, שאכילת הפסח שמצותה דוקא בלילה, ונתחדשו בה הלכות מיוחדות, אף היא נחשבת כמעשה קרבן, ושפיר מייחדת היא לעצמה קריאת הלל. ועיין כפות תמרים טוכה ל"ח תד"ה מי שהיה, שרוצה לחדש בשיטת הראב"ד והמגיד משנה, שהלל זה בליל פסח מן התורה הוא.

את ההלל, הולכין לבית הכנסת וכו"י, שתקנה זו נעשתה בשביל עמי הארץ, שאינם בקיאים. והואיל ורצו חכמים שיאמרו הלל בליל פסח כהלכתו, הקדימוהו לשעת התפילה בציבור. ולפי זה אין ההלל אלא חלק עיקרי וחשוב מהגדה של פסח. ודעה זו נרמזה לנו בדברי המאירי (לפסחים ק"ז, ב, ד"ה אמר המאירי): "ואף במסכת סופרים אמרוהו בדרך זה, אלא שנתחדש בה שאם קדם לאמרו בבית הכנסת, אינו צריך לברך על שלחנו". וכן מפורש בירושלמי ברכות (א, ה): "הלל - אם שמעה בבית הכנסת - יצא", משמע שלכתחילה מקומו של ההלל הוא בבית. ועיין מאירי (סוכה לח, א, ד"ה מקום שנהגו לברך): "ויש מפרשים שבברכה לפניה היו סומכים על מה שהיו נוהגים לקרותו בבית הכנסת בליל הפסחומברכין לפניו".

ובמאירי מגילה (כ, א, ד"ה ונשוב) כתב: "ורבים למדים מכאן בהלל שבילי פסחים שאינו חובה, ואגב גררא של הגדה הוא נאמר, שאם לא כן היה לו לשנותו עם הדברים שמצותן בלילה". וכך מבואר במאירי פסחים (צה, ב, ד"ה אמר המאירי): "הראשון טעון הלל באכילתו, דכתיב (דברים טו, ג) "לחם עני" ודרשו בו (פסחים קטו, ב) שעונין עליו דברים הרבה". והרי לנו, שההלל הזה ביסודו הוא חלק מן ההגדה של פסח. ועיין לשון רש"י (בפסחים לו, א, ד"ה שעונין וכו'): "שגומרים עליו את ההלל ואומרים עליו הגדה". וב"אורחות חיים" סדר ליל פסח (ס"י ז'): "ומוזגין כוס שני, ואומר עליו הגדה והלל וכו' כמו שעשו אבותינו במצרים על אכילת פסח". ומהר"ל מפראג ז"ל כתב בספרו "גבורות ד"י" (פרק סב, ד"ה והלל זה): "שיהיה נאמר ההלל על פסח והמצה... ועכשו לנו אכילת מצה במקום [קרבן] פסח".

הטעם השלישי - זו דעתו של הרשב"א ז"ל (בחיזושי ברכות יא, א), על פי הירושלמי (ברכות א, ה), שעיקר תקנת קריאת ההלל בליל פסחים בבית הכנסת היתה, ולא בביתו. וטעמה של תקנה זו מוסבר לנו מפי המאירי (בחיזושי ברכות דף מו), שהוא "זכר להלל שבעזרה שהיו נכנסים לשחיטת הפסחים". וכך כתב גם הרמ"ע מפאנו ז"ל: "משום זכר למקדש, שהיו גומרים את ההלל גם בשחיטת פסחים" (אלפסי זוטא, ירושלים תשל"ב, דף נ"ג, טור ב).

הטעם הרביעי - רמזו לנו מרן החיד"א ז"ל בתשובתו שהוזכרה בראש דברינו וחזר על זה בברכי יוסף (ס"י תפז סוף ס"ק ז), שהוא על פי הנסתר "כידוע לאשר הריהו בסוד ד' ומגויות האר"י רדה דבש". ואמנם הדברים מפורשים בפרי עץ חיים (שער כ"א פרק א), ולנאמר שם בשם האר"י ז"ל ראוי להוסיף מה שכתוב בפרקי דרבי אליעזר (פרק לב): "זה הלילה כל העולם כולו אומרים בו הלל", ועיין שם בביאור הרד"ל, ועיין פירוש הגר"א ז"ל להגדה של פסח (ד"ה מה נשתנה הלילה הזה, וד"ה בעבור זה וכו'), שהכתוב קרא את הלילה הזה יום. ועיין זוהר פרשת בא (דף לח, א) הוה נהיר ליליא כיומא דתקופת תמוז (ועיין חנוכה-תורה פרשת בא, אות סד, ועיין מה שכתב הגר"מ פדובא ז"ל בספרו נחלי מים - ווארשא תרמ"ג - דף מד, ב). ועיין פרי צדיק מאמרי פסח סי' ט"ז וכו'.

והטעם החמישי - כבר הארכנו בו לעיל, כפי שהסבירו לנו מרן החתם סופר ז"ל, "שעת הנס ממש בליל המקודש לחג" (ועיין פירוש רש"י בישעיה ל, כט, וירושלמי פסחים ט, ג).

וכך כתב הגר"י עטלינגר ז"ל ב"ערוך לנר" (סוכה לח, א, ד"ה מי שהיה וכו'): "דהלל של ליל פסח הוא על הנס ממש, יותר משאר הלל, שהוא ממש על הגאולה ובעת הגאולה" (ואילו בפורים הייתה שעת הנס ביום ולא בלילה, כפי שהסביר הפני יהושע). [ולא עוד אלא שלפי האסמכתא של רבי יהושע בן לוי (מגילה ד, א), על הפסוק בתהלים (כב, ג), "אלקי אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה ליי" ופירש רש"י: "זכר לנס שהיו זועקין בימי צרתן יום ולילה", נראה לומר שתקנת קריאת המגילה בלילה, עיקרה לא לזכר הנס שקרה בחודש אדר, אלא לנס שקרה בחודש ניסן, שבו נכתבו אגרות ההשמדה, ושבנו נקבעו שלושת ימי הצום וזעקת "לילה ויום" (אסתר ד, טז)].

י. הקשר בין הדלקת נרות בחנוכה להלל

כפי שראינו לעיל, הסתמך מרן החיד"א ז"ל בהוראתו שלא לקבוע קריאת הלל בלילה, גם על העובדא שבית דין של חשמונאי לא קבעו בשעתם חובת קריאת הלל בלילות חנוכה. ושמענו על סברא מחודשת שבאה לסתור הוכחת החיד"א ז"ל מלילות חנוכה, והיא: "כי לכן לא תיקנו קריאת הלל בלילות חנוכה, משום שהדלקת הנרות באה לפרסם הנס בלילה, ולכן אין צורך בהלל". והנה עצם הסברא שיש קשר לנרות חנוכה עם שירה על הנס מפורשת היא בחידושי הריטב"א (מגילה יד, א), שכשם שלמדו חובת קריאת מגילה מקל וחומר, דמה מעבדות לחרות אומרים שירה ממות לחיים לא כל שכן, כך למדו מקל וחומר זה גם חובת הדלקת נרות בחנוכה. וטעם הדברים מבואר מפי הקדמונים, שכל מעשה שיש בו משום פרסומי ניסא, יוצאים בו ידי חובת הודיה על הנס - עיין דברי רבי דניאל הבבלי ב"מעשה נסים" לרבי אברהם בן הרמב"ם ז"ל (סי' א), וראה הסברת הגרי"פ פרלא ז"ל בביאורו לספר המצוות של רב סעדיה גאון (חלק א, עמ' 515, והמשיך והסביר שם בעמ' 520): "וכך לי הדלקת הנרות כקריאת ההלל" (וכדרך שקריאת המגילה ביום זהה לקריאת הלל).

1. הלל בחנוכה - ביום ולא בלילה

ברם, זו עדיין אינה הוכחה, שרק בגלל טעם זה לא תיקנו קריאת הלל בלילות חנוכה, ושכאילו ברור שאלמלא תיקנו הדלקת נרות היו מתקנים הלל.

א) שהרי גם אם נתעלם מהתנאי המפורש בפסחים (צה, ב) שאין מקום להלל אלא ב"ליל המקודש לחג", הנה יפה כוחה של סברא זו על הזהות שבין נרות חנוכה להלל, רק לדעת רב נחמן האומר שם במסכת מגילה (יד, א) "שקרייתה זו הלילא". ברם מה נאמר לדעת רבי יצחק ורבא שהעלו שם נימוקים אחרים בהסברת הטעם שאין קוראים הלל בפורים, וטעמים אלה -- "נס שבחוצה לארץ", "אכתי עבדי" - אינם עולים כלל לנס חנוכה שבארץ ישראל וחידוש מלכות ישראל, ולדידם שאלת הגמרא במקומה עומדת "הלל נמי נימא"? ואדרבא, היה ראוי לצרף קריאת הלל למצות הדלקת נרות חנוכה, וכדרך שתיקנו הלל בלילי פסחים כתוספת לאכילת קרבן פסח ולאכילת מצה, כך היה מקום לתקן הלל כתוספת להדלקת נרות חנוכה.

ב) יפלא שהמאירי שחידש לנו בחידושו מסכת מגילה (טז), שמי שאין לו מגילה בפורים יקרא במקומה הלל, מדוע לא השמיע לנו כזאת בחידושו למסכת שבת - בהלכות חנוכה - שמי שאין לו

נרות להדליק בלילות חנוכה יקרא במקומם הלל? וגם לא אישתמיט חד מן הפוסקים לחדש חידוש דין זה **בחנוכה**, בעקבות שיטת המאירי במגילה.

ג) ומצינו שהגאון ר' שלמה הכהן ז"ל מווילנא, עורר את השאלה אם מי שלא בירך זמן בליל חנוכה [כיון שלא היו לו נרות להדליק וגם לא ראה], דאפשר שצריך לברך זמן [בבוקר] בשעת אמירת הלל? והוסיף להסתפק אם צריך לברך זמן שנית בליל ב' בשעה ההדלקה, דשתי מצוות מיוחדות הן [הלל לחוד ונרות לחוד]... או דילמא כיון דהלל והדלקת נר חנוכה, הכל תיקנו חז"ל בשביל הנסים שנעשו בימים ההם, ואם כן אפשר דנחשבו כמצוה אחת, וצריך עיון" (שדי חמד. כרך ט, אסיפת דינים, סערכת חנוכה ט"ז אות ג). ולא העלה כלל על דעתו, אותו רב גאון ובעל הוראה מובהק, לומר שאם לא היו לו נרות להדליק שיקרא הלל בליל חנוכה ויברך זמן לפני קריאתו.

2. סיכום

ברור איפוא לשיטת הגמרא בפסחים (צה. ב) כי רק **ימי** חנוכה שאינם תלויים בקדושת חג - "יומא לא אימעיט" - קבעו בהם חז"ל הלל גמור בברכות תחילה וסוף, ואילו **לילות** חנוכה הואיל ואינם מקודשים לחג, אינם טעונים הלל. ולשיטת הגמרא בערכין (י. ב), נאמר כטעמו של החיד"א ז"ל, שהשווה הלל של נס להלל של **מועד** וקבעוהו רק **ביום**, או כטעם שהעלינו בשם הראשונים ז"ל, ששירת ההלל היא במקום קרבן, וקרבן זמנו ביום.

יא. מסקנה

לפי כל האמור, אם זכה דור בישראל למאורעות של ישועה, הראויים לקריאת הלל, הרי זמן קריאתו היא לא בלילה אלא ביום - "זה היום עשה ד'" (תהלים קיח. כד).